

Вікторія Кришмарел

**Світ природи у світогляді релігій:
від методології до спостережень**

Viktoriia Kryshmarel

**The World of Nature in the Worldview of Religions:
from Methodology to Observations**

Abstract. The collected volume of articles *Borders of religious and natural: diversity of traditions and interpretations*, edited by Vitaliy Shchepanskiy and Mykolay Karpitsky, consists of four sections and reviews. All of its chapters touch upon the ecology of religion, focusing on various aspects of research in this relatively young field of religious studies. The first section is devoted to methodological issues, and it is worth noting that both classical and contemporary texts are collected here. The second, third, and fourth chapters bring the research together geographically. They are dedicated to Asia and Oceania, Europe, and Ukraine, respectively. The collection ends with reviews on two relatively new books that may be of interest from the perspective of the ecology of religion. The book is written at a high academic level. The theoretical chapters are thorough, logical, and convincing, while the descriptive-analytical ones are based not only on an analysis of sources but also on the authors' observations. Most authors use literature written in several languages, including non-European languages for the relevant chapters, belying a depth of source coverage involved in the writing of these articles. Given the content of the collection's materials, it can be recommended for study by scholars of religions and cultures, historians, philosophers, and sociologists, as well as to anyone interested in environmental issues.

Коли мені запропонували прорецензувати збірник статей, присвячених екологічній проблематиці в релігієзнавстві, то погодилася на це радше для власного загального розвитку, адже ніколи не вважала цю тематику сферою своїх наукових зацікавлень. Виявилось ж, що книга «Межі релігійного і природного: різноманітність традицій та інтерпретацій» не про межі, а про їхнє розширення, і знайти тут можна ідеї і для теоретичного обмірковування, і щодо польових досліджень, цікаві не лише для вузьких фахівців, але й для релігієзнавців, культурологів, сходознавців, істориків із різним науковим бекграундом.

У «Вступі» В. Щепанський та Ю. Філь зазначають, що про «природне» та «релігійне» у статтях ідеться як про «взаємопроникність двох сфер, їхню взаємозалежність та взаємодоповнюваність» (Щепанський & Карпіцький 2021, с. 5). Причому у збірнику містяться розвідки як теоретичні (методологічного, аналітичного, історіографічного змісту), так і практикозорієнтовані (на основі спостережень, польових досліджень), які мають надзвичайно широкий географічний контекст (Європа, Азія, Океанія). Також варто відзначити, що редактори дуже доречно включили наріжні для проблематики тексти (переклади), а також рецензії на дві вагомні в контексті екології релігії книги.

Перший розділ збірника («Методологічна перспектива») представлений трьома текстами. Вхідження у проблематику забезпечує ґрунтовне методологічне й дещо навіть структуралістське, якщо можна так сказати, дослідження фахівчині у цій сфері І. Фенно. Авторка починає із загальних методологічних зауваг (напр., пояснює, що таке «екологія релігії» (Ibid., с. 10)), далі аналізує засадничі у цій сфері погляди О. Хульткранца, зокрема його типологію, та О. Краснікова, а на їх основі – й відповідні погляди М. Бютнера та Дж. Стюарда. Повертаючись до термінологічного осмислення сутності, І. Фенно розглядає етику як основу екології, а також висвітлює становлення такого розуміння науковцями групи «релігія і екологія». Як на мене, ця стаття у книзі є наріжною для екології релігії, адже вона продовжує основний напрям досліджень проаналізованих у ній напрацювань класиків.

Цікавим і дуже вдалим є включення у цей розділ визначальної статті О. Хульткранца «Екологічний підхід до релігії» (у перекладі В. Щепанського) другою – теоретичні розмисли та обґрунтування стають більш зрозумілими та переконливими після методологічного вступу від І. Фенно. Стаття складається зі вступу та чотирьох частин, які послідовно присвячені загальним заувагам, огляду

екологічних теорій у контексті культури й релігії, поясненню класифікації непрямого, зумовленого культурою впливу природи на релігію (Ibid., с. 38–44), а також висвітленню специфіки роботи з різними матеріалами в екологічному контексті. Одночасно досить обмеженим видається висновок О. Хульткранца про те, що «задача релігійно-екологічних досліджень на сучасному етапі полягає у тому, щоб представити відповідний перелік типів релігій, а також моделей та особливостей, які вони містять» (Ibid., с. 46). Як засвідчують подальші статті збірника, більшість авторів, які наразі працюють із релігійно-екологічною проблематикою, зосереджені не на теоретичних узагальненнях, а на осмисленні фактологічного матеріалу та його систематизації в контексті сучасних досліджень, загальнолюдських проблем, локальних реалій тощо.

Наступна стаття Д. Абрама попервах викликає здивування, адже починається з обґрунтування тези, що «кожна видима грань світу говорить нам про виміри невидимі» (Ibid., с. 48). Проте текст присвячено не містико-релігійним поглядам, а фактологічному висвітленню наявності у світі невидимого у трьох вимірах – *поза, поміж та усередині*. Саме таким чином автор осмислює аніматизм і стверджує, що «“духи” або “невидимі”, про які говорять неписемні корінні народи – не є афізичними істотами. Натомість вони є способом визнання незліченних вимірів чуттєвого, які ми не можемо бачити повсякчас» (Ibid., с. 55). Але подальший опис хвилин «приголомшливої сенсорної ясності» у статті у мене викликав бажання зарахувати текст не до феноменології, релігійної екології чи методології, а швидше до психології релігії, адже переживання досвіду відчуття природи, притаманне авторові, навряд чи можна вважати загальним. Хоча це аніскільки не применшує теоретичного обґрунтування Д. Абрамом тверджень і прикладів, адже вкрай цікаво, як науковець приходиться до карколомного висновку, що «духи не є невловимими; вони не з іншого світу. Вони те, як місцева земля промовляє, коли ми повертаємося назад у *цей* світ» (Ibid., с. 62).

Наступний розділ збірника, присвячений взаємозв'язку природи та релігії в Азії й Океанії, відкриває стаття Ю. Філь, яку авторка розпочинає з критики європоцентричної класифікації релігії (що можна вважати деякою мірою виконанням завдань, які сформулював О. Хульткранцем), а потім переходить до огляду літератури із проблематики сучасного народного індуїзму. Стаття, отже, присвячена не теорії, а практиці «ритуальної чистоти», яка на перший погляд є абсолютно несумісною із занедбанням еко-

логічних проблем в Індії, хоча на основі здійсненого дослідження вже постає цілком очікуваною, адже базується на кастовості як сутнісній категорії природи людини (Ibid., с. 75). Загалом Ю. Філь робить висновок, що «свідомість індуїста сконцентрована на акті сакралізації, який можна реалізувати, а той простір, де його неможливо реалізувати, випадає з поля зору і стає невидимим» (Ibid., с. 82). Стаття є не просто релігієзнавчим дослідженням, адже в ній авторка також акцентує і прояснює сучасні соціальні проблеми Індії – від кастовості до туалетів, від забруднення Гангу до сервісу прибирання в готелях тощо.

Наступне дослідження авторства О. Бібік присвячене темі гір у контексті корейської культури. У статті розкрито їх сенсове наповнення в зображеннях, культових спорудах, ушануванні духів предків і ролі для шаманів. Основою є постать гірського божества Сансін, навколо культу якого й вибудовується вся традиція. Відзначу, що авторка послуговується в тому числі й оригінальними джерелами, а також супроводжує текст фотоілюстраціями. Зрештою, логічно та хронологічно простеживши трансформації уявлень про гори в релігійно-народному сприйнятті, науковиця стверджує, що наразі їм «присуджено статус охоронців країни» (Ibid., с. 107), тож вони й досі лишаються актуальними в цьому вимірі культури корейців.

Стаття Д. Маркова про вшанування дерев у Непалі самим автором означена як «замітка». Проте вона є цілісним аналітичним викладом вшанування дерев *ашока*, *бодгі* та *сала*. Дослідник робить акцент і на історико-релігійних передумовах відповідних культів, і на сучасній практиці їхньої реалізації. Окрім того, враховуючи специфіку місцевості, висвітлені буддійське й індуїстське сприйняття, а також приклади синкретизму у цій сфері. Дослідження також проілюстроване багатьма фото О. Фішера і містить власні спостереження, на основі яких і зроблено висновки щодо сучасного стану непальського культу дерев.

Наступний текст у збірнику В. Щепанського висвітлює біографію й основні релігійно-філософські погляди Августа Енгельгардта. Ця особистість маловідома, проте його вчення, хоча й украй малодосліджене, є цінним принаймні для релігієзнавців та екологів. Цей незвичний чоловік, ушановуючи Сонце та його енергію як божество, джерело життя тощо, визнав кокос ідеальним об'єктом, що допомагає людині наблизитися до справжньої сутності, відмовившись від їжі, одягу, житла, практично всього матеріального й обмежуючого та знерівнюючого, завдяки чому

сподівався досягнути стану справжньої свободи та незалежності від цивілізації. Незважаючи на те, що відновити вповні логіку поглядів Августа Енгельгардта практично неможливо, авторові вдалося цілісно подати їх, а також знайти паралелі із більш сучасними (середини ХХ ст.) проявами аналогічних рухів.

Третій розділ збірника, присвячений європейській традиції, відкривається, здавалося б, найбільш досліджуваною та не новою тематикою – християнським ставленням до природи. Проте М. Карпіцький та Г. Транапольська вирішили «обмежити область дослідження тільки релігійним досвідом або релігійною інтуїцією» (Ibid., с. 169), виділяючи головні тенденції без їх охоплення, скориставшись методом антитетики І. Канта. На основі цього автори розгорнуто представляють чотири позиції, які є антитезами у своїй послідовності: «максимальне зниження уваги до природи» (Ibid., с. 209) у Біблії, особистісний містицизм природи Франциска Ассізького, механістичне її розуміння на основі поглядів Р. Декарта та метафізичне розкриття через софійність Вол. Соловйова. Дослідники вважають, що окреслені погляди охоплюють всю множину християнського ставлення до природи, тож певною мірою їх текст також можна розглядати як класифікаційний, тобто такий, що також відповідає завданням екології релігії за О. Хульткранцом.

Далі – розділ, який присвячено науковим розвідкам щодо тематики збірника на теренах України. І перше дослідження тут стосується самого розуміння природи і «природнього». Здійснено воно В. Долгочубом на основі анкетування, особистісного спілкування, спостереження, аналізу текстів, тобто всієї множини можливої взаємодії із сучасними українськими неоязичниками. З огляду на особливість методології та проблематику (узагальнені поняття складніше простежувати в тенденціях, адже містять багато особистісного у сприйнятті й осмисленні), незважаючи на фактологічну базу (цитовані відповіді), стаття видається радше своєрідним вступом у проблему, як певний професійний нарис, який може мати подальше теоретико-аналітичне осмислення. Щоправда, наразі цей текст є наріжним із обраної проблематики, причому автор віднаходить парадокс – Природа в центрі уваги рідновірів, та насправді є вторинною й неперсоніфікованою, а основною культовою універсалією постає «годування» (Ibid., с. 228).

Передостанній у збірнику текст – архівна стаття П. Тутковського про вшанування лісів у історіографічній перспективі та тогочасній сучасності, яка була написана ще в 1893 р. Загалом у

цьому дослідженні відчувається ідеалізація минувшини (напр., твердження про те, що «в кожному дереві первісна людина уявляла собі особливу лісову дівчину або німфу» (Ibid., с. 236), яка на сьогодні не витримує наукової критики). Проте у статті багато цікавого матеріалу щодо культу дерев на основі фольклору, українських текстових (у т. ч. літературних) джерел. Друга частина тексту статті сконцентрована на весняному вшануванні лісів у США, описі традицій і наслідків цього культу. Наприкінці автор аргументує, що Arbor-day – чудова практика для відродження традиції вшанування дерев у слов'ян, чому особливо мають посприяти школи.

Завершує збірник стаття Ю. Завгороднього про сучасні природні сакральні об'єкти на о. Хортиця: їхню появу, трансформації, способи взаємодії людини з ними. Автор зосереджує увагу на трьох таких об'єктах, які з'явилися в заповідному просторі порівняно нещодавно, хоча коли точно і ким були створені наразі не відомо. Найбільше трансформацій Ю. Завгородній фіксує з природнім валуном (від каменя до писанки). При цьому автор сам зазначає, що така фіксація – лише початок для дослідження, адже незважаючи на загальні пояснення, залишається ще багато відкритих питань щодо цього культу (та й самого статусу валуна). Другий об'єкт – персоніфікований і сповнений смислів для «посвячених», що ілюструє сучасну тенденцію – увічнення пам'яті людей у місці, до якого вони були причетні (Ibid., с. 261). Третій об'єкт є найбільш ефектним в контексті крипторелігійності острівного простору, проте мета (всупереч панівній традиції трактувань та сучасній світовій тенденції зі зведення) залишається не з'ясованою. Основним висновком цього дескриптивного дослідження є узагальнення, що сучасна людина намагається при взаємодії з сакральним простором мінімізувати свій вплив на нього, тобто є певна переорієнтація на глибинну екологію (Ibid., с. 265–266).

Звершують збірник дві рецензії: В. Щепанського про дерева у культовій спадщині слов'ян на книгу Т. Агапкіної «Деревья в славянской культовой традиции» та Ю. Філь про олюднені дерева на однойменну книгу Д. Л. Габерман ("People Trees" D. L. Haber-man). Обидві рецензовані книги написані на широкому фактологічному матеріалі. Загалом, з них цілком можна отримати уявлення про рецензовані дослідження, ба навіть – зацікавитися ними, навіть якщо раніше цій темі не особливо приділялася власна увага.

Узагальнюючи враження про рецензований збірник, хотілося б відзначити, що, не дивлячись на певні огріхи технічного характеру, він справляє враження добре опрацьованих матеріалів авторів, яких можна вважати фахівцями у вузькій царині досліджень екології релігії. І хоча саме трактування такої специфічної наукової проблематики може різнитися (від теоретико-методологічних розвідок та узагальнень до включених спостережень і особистісних інтуїцій), проте вона залишається цариною релігієзнавства. Як на мене, то деякі матеріали є, скоріше, описовими або багато в чому констатуючими загальновідомі твердження, проте з огляду на проблематику, вони подані у таких поєднаннях, що розширюють професійні знання читача і, я впевнена, можуть бути цікаві фахівцям різних наукових спрямувань як мінімум релігієзнавчого, культурологічного, філософського напрямів.

Посилання / References

- Щепанський В., Карпіцький М. (ред.) (2021). *Межі релігійного і природного: різноманітність традицій та інтерпретацій*. О. Зень. Shchepanskiy, Vitaliy, Karpitskiy, Mykola (eds.) (2021). *Mezhi relihiynoho i pryrodnoho: riznomanitnist tradytsiy ta interpretatsiy*. O. Zen.